בס"ד

מאורות תורת המשפט

תשובות אקטואליות בדיני ממונות

אבישי נתן מייטליס

ט' שבט תשע"ה נשלח חינם מידי שבועיים, להצטרפות: meorothamishpat@gmail.com גליון מספר 13

מורה החרימה סלולרי והוא ניזק

המקרה:

מחנכת מסורה ראתה תלמידה (בכיתה ה), המתעסקת במהלך השיעור במכשיר הסלולרי שלה ותשומת הלב שלה מוסטת. המורה החרימה את המכשיר, והניחה אותו בתיק שלה. במהלך היום נחבט התיק, ואירע נזק למכשיר התלמידה.

הורי התלמידה דרשו מהמורה לשלם עבור הנזק. אף שהם תמכו בהליך המשמעתי שנקטה המורה, הם סברו שהמורה לא פטורה מאחריותה לנזק.

המורה טענה שכיון שנהגה על פי המתבקש, אינה חייבת על נזק שאירע בלא כוונת זדון, בהיותה רק כשומרת חינם על המכשיר. עוד אמרה שאם תתחייב בפיצוי, להבא היא תמנע מכל הליך משמעתי דומה, ולא תוכל לנהל את שיעוריה באופן יעיל.

תשובה

מורה שהחרימה חפץ פטורה מלשלם עליו אף לו היתה מזיקתו בידים, משום שפעלה בהיתר. מתוקף תפקידה מוקנת לה הסמכות והרשות ואף המצווה והחובה לייסר את התלמידות בכדי להקנות להן מוסר נאות ודרך ארץ. ואדרבה, אם לא תקח מהתלמידה חפץ המסיח דעתה מהלימוד הרי היא עוברת על 'ארור עושה מלאכת ה' רמיה' כשמניחה לתלמידה לבטל את הזמן בהבלים ובמשחקים, בהיותה מקבלת שכר על הקניית תכני לימוד והנחלת ערכי מוסר ודרך ארץ נאותים. זאת בלבד שלא תפריז יתר על המידה בשימוש בכוח שבידה אלא תפעיל אותו באופן מדוד ושקול, וכמובן בלא מניע אישי.

אם סבורים ההורים, או תלמידה בוגרת (מעל גיל המצוות) שהמורה מעלה באמון, ולא פעלה כדין - מחוייבת המורה בשבועה להורות על צדקת גירסתה (לא נאריך בגיליון זה מה יעלה בגורל חובתה של המורה בימינו שלא נשבעים, אם תחוייב בפיצוי בשל הרצון לפדות את השבועה). אך על טענה שהחפץ נותר ברשותה או שפשעה – פטורה המורה מלהשבע, שכן היא מוגדרת כשומרת בבעלים, וישנה מחלוקת אם ניתן לחייבה שבועה. וברור, שאם ישנו 'חוזר נהלים' ידוע ונהוג, יש לנהוג על פיו.

אם השתמשה המורה בחפץ, ואחרי כן ניזק או אבד - תחוייב המורה בתשלום הנזק, אף אם ניזק באונס, ככל דיני שואל. במקרה כזה לא יהא לה פטור של שאלה בבעלים, משום שחרגה מסמכויותיה, ולא על דעת כן הותר לה להחרים את החפץ ולקחתו לרשותה.

ברור הדבר שנדרשת חשיבה חינוכית המבכרת אהבה על פני חירופים והחרמת חפצים, בהתאמה לנפש הדור. ברם אין למערכת החינוכית להמנע משימוש בשוט ומייסור התלמידות והרתעתן, כלשון החינוך במצווה שלה: 'ואפילו בקטנים ראוי להזהר שלא להכאיבן בדברים יותר מדי, זולתי במה שצריכין הרבה כדי שיקחו מוסר'. כמאמר החכם מהאדם במשלי: 'טובה תוכחת מגֻלה מאהבה מסֻתרת'.

תקוותינו שתקח התלמידה לקח, ותשכיל את שאמרו בילקוט שמעוני משלי רמז תתקנ: 'חושך שבטו שונא בנו, וכי יש אדם ששונא בנו, אלא מתוך שאין מוכיחו על התורה והחכמה ודרך ארץ עתיד לשנאתו, אבל אם מוכיחו נעשה אוהבו שנאמר ואוהבו שחרו מוסר'.

איסור גזילה על מנת להשיב

הלוקח משל חברו בלא ידיעתו עובר על לא תגנוב, אף אם בדעתו להשיבו לבעליו לאחר זמן[93], כדי להרחיק עצמנו ממעשים מכוערים (לשון החכם צבי בסי' כו) וכדי שלא ירגיל עצמו בכך (לשון הרמב"ם הלכות גניבה פ"א ה"ב והשו"ע בסי' שמח סעי' א), כדילפינן בגמ' בב"מ בדף סא.: 'לא תגנב על מנת למיקט (רש"י: לצער'), לא תגנב על מנת לשלם תשלומי כפל (רש"י: 'שרוצה לההנותו, ויודע בו שלא יקבל')'. וכן הביאו הרמב"ם במניין ל"ת רמד, היראים סי' קכד, סמ"ג לאוים קנה וכן פסק השו"ע בסי' שמח סעי' א: 'ואסור לגנוב אפילו דרך שחוק, ואפילו על מנת להחזיר או כדי לשלם תשלומי כפל או כדי לצערו'.

ואף אם כוונת הנוטל לטובה נאסרה הלקיחה, כפי שכתב בשערי תשובה לרבינו יונה שער ג: 'אמרו רבותינו לא תגנובו על מנת למיקט, שלא יאמר: אגנוב כלי פלוני כדי שיצטער ונקוט בפניו, ויזהר בשמירת כליו, ואחר כך אחזירנו לו'.

בניגוד לכך, הריטב"א בב"מ שם הביא תמיהת ר"ת על הבנה זו: 'א"כ, כל העולם עוברים בלאו זה'. וע"כ באר: 'לא אסר רחמנא אלא כשדעתו לעכבו לעצמו, ולא שיהנה ממנו אלא שיצער לחברו'. דהיינו רק כשמטרת הנטילה הינה בכדי למנוע מבעליו את השימוש בו, אך לא כאשר מבקש להשיבו לבעליו לאחר זמן, ובוודאי שאין איסור כשנטלו מתוך מטרה חיובית, ללמדו לקח ומוסר, ובלבד שלבסוף ישיב לו את שנטל. הקצוה"ח בסי' שמח הביא שיטה זו, וסיים: 'ראוי להזהר בזה'.

וכן יש איסור גזל במי שנוטל מחברו לשעה בלי הסכמתו, אף שאין בעליו צריך לו עכשיו ולאחר שעה יחזיר לו. שהרי כלול הוא בדין השואל שלא מדעת שגזלן הוא. וכן הוא בשו"ע בסי' שנט סעי' ה שאפילו הלוקח בשאלה שלא מדעת הבעלים גזלן הוא, ובלבוש שם סק"ה. וכן החוטף משכון שלא ברשות ב"ד והוא חייב לו נמי נקרא גזלן.

ובשו"ת משנה הלכות ח"ו סי' רפד נקט שאסור ליקח מתלמיד משחק ולא להחזירו לעולם, אם לא לשם חינוך: 'פשוט דאסור והוא בכלל גזל דאורייתא'. שכן אף שנאמר בגיטין בדף נט: ובשו"ע בסי' ער סעי' א דמציאת חש"ו אין בה משום גזל אלא מפני דרכי שלום, הדברים אמורים דווקא במציאה שאין דעת אחרת מקנה אותה וזכה הקטן בה בעצמו, אבל כל חפץ שבא ליד הקטן על ידי 'דעת אחרת מקנה', הרי הוא שלו ומוציאין בדיינים.

על כן יש לברר את יסוד ההיתר ליטול מתלמיד כהליך חינוכי.

מי הבעלים על חפצי התלמיד

במשנה בגיטין בדף נט. נאמר: 'הפעוטות מקחן מקח, וממכרן ממכר במטלטלין'. והסיקה הגמ' כי לפי חורפיה של הקטן מקחו מקח וממכרו מכר. וכן פסק הרמב"ם בהלכות מכירה פכ"ט ה"ו: 'קטן עד שש שנים אין הקנייתו לאחרים כלום, ומשש שנים עד שיגדיל אם יודע בטיב משא ומתן מקחו מקח וממכרו ממכר ומתנתו קיימת... ודבר זה מדברי חכמים כמו שביארנו כדי שלא יבטל ולא ימצא מי שימכור לו ולא יקח ממנו, והכל במטלטלין'. וכן פסק השו"ע בסי' רלה סעי' א.

הרי שקטן מגיל שש אינו בר קנין ממוני, והחפץ נותר ברשות מי שנתן לו, או הוריו (ואף שהגמ' בב"ב בדף פח: כתבה כי המוסר לבנו קטן חפץ הרי הוא כאבידה מדעת, לא נאמר שמותר ליקח ממנו, אלא שאם ניזק בידו או אבד לא חייבים להשיב להורים שהיה להם לצפות זאת מראש, שכן הקטן אינו שומר כראוי ונחשב אבידה מדעת). אך משגדל כדי חורפיה, מצינו שיש לו קניין בחפצים שברשותו.

ישנה מחלוקת ראשונים אם קטן זוכה מדאורייתא או מדרבנן. דעת התוס' בפסחים בדף צא: בד"ה 'איש זוכה' שקטן אינו קונה מעצמו, אבל בדעת אחרת מקנה אותו – זוכה מהתורה, וכ"כ התוס' קידושין בדף יט. בד"ה 'אומר אדם': 'דבדעת אחרת מקנה לה יש לה זכייה מדאורייתא', וכן הוא בתוס' בר"פ בן סורר ומורה בדף סח: בד"ה 'קטן': 'והא דתנן מציאת חרש וקטן יש בהן גזל מפני דרכי שלום אבל מדאורייתא לא, דעת אחרת מקנה אותן שאני. והשתא ניחא הא דאמר לא ליקני איניש לוליביה לינוקא, דינוקא מיקנא קני אקנויי לא מקני, דמיקנא קני אפילו מדאורייתא ע"י דעת אחרת מקנה'. והרמב"ם בהלכות לולב פ"ח ה"י כתב: 'ואין נותנין אותו לקטן, שהקטן קונה ואינו מקנה לאחרים

[93] במעמדו של האיסור ישנה מחלוקת: החינוך מצוה רכד והלח"מ גניבה א, א הבינו כי אסור מהתורה, אך החת"ס בב"מ שם, יד המלך שם ובחוט המשלוש לגר"ח וולוז'ין ח"א סי' יז נקטו שהוי דרבנן. והזרע יצחק בב"מ שם כתב כי הוא אסמכתא.

מן התורה', ובהלכות מכירה בפכ"ט הי"א כתב: 'קטן שקנה קרקע ונתן דמים והחזיק בקרקע תעמוד בידו אע"פ שאין ממכרו בקרקע כלום, שהקטן כמי שאינו בפנינו הוא וזכין לאדם שלא בפניו'.

השו"ע בסי' רמג סעי' טו פסק כן: 'קטן שנותנים לו צרור וזורקו אגוז ונוטלו, זוכה לעצמו (הרמ"א הוסיף: 'דוקא כשיש דעת אחרת מקנה לו, אבל במציאה לא') ואינו זוכה לאחרים. פחות מזה, לא לעצמו ולא לאחרים'. וכן פסק השו"ע או"ח בסי' תרנח סעי' ו: 'לא יתננו ביום ראשון לקטן קודם שיצא בו, מפני שהקטן קונה ואינו מקנה לאחרים מן התורה, ונמצא שאם החזירו לו אינו מוחזר'.

הנה מבואר, שלקטן יש לו זכיה בדעת אחרת מקנה אותו, אפילו מדאורייתא. ובנקודות הכסף ביו"ד בסי' שה האריך בדבר והביא את מחלוקת ראשונים בדין זה, והעלה דקטן אית ליה זכיה מדאורייתא היכא דדעת אחרת מקנה. וכ"כ בשעה"מ בהלכות לולב פ"ח ה"י והאור שמח שם ובנתיה"מ בסי' רלה סק"ז ושו"ת כתב סופר או"ח סי' קכח.

ולדברים אלו, אין ביד תלמידים בכיתה א' לקנות ממונם, והוריהם הינם הבעלים על חפציהם, לעומת תלמידים בוגרים יותר שהינם ברי השגה והבנה במקח וממכר. על כן, כשההורים הינם הבעלים של חפציהם, וודאי הינם מעוניינים בפעילות המורה ובענישתו והחרמתו את חפציהם, בכדי להעניק לילדיהם את החינוך המירבי ולרכוש הרגלי למידה ונימוס ראויים, ורשאית תהיה המורה ליטול מהילדים את רכוש ההורים על פי שיקול דעתה בתור שליחה של ההורים. ברם היכא שההורים ימחו[94], וכן כשהילדים כבר גדולים מעט ובכוחם למנוע מזר פגיעה בחפציהם, לכאורה לא יהא המורה רשאי ליטול מהחפצים, אף שכונתו לטובה.

המורה הינה שומרת חינם או שומרת שכר

המורה מקבלת שכר על השעות שמלמדת, והיה מקום לומר שכל הנעשה במסגרת החינוכית יחשב כשומר שכר, ותהיה חייבת אף על אבידה וגניבה.

אלא שכיון שלא מקבלת שכר על שמירת החפץ, לא נעשתה בכך שומר שכר. ויש להשוות דינה לדין אפוטרופוס של קטנים, שאמנם לדעת הש"ך בסי' רצ ס"ק כד הוי שומר שכר בשל המצווה שעושה. אולם בנידון דידן, המורה לא עושה מצווה בשמירת החפץ, אלא משמרת אותו משיקולים חינוכים, ולא תחשב על כך שומרת שכר, ותהיה פטורה מגניבה ואבידה. ובמשפטיך ליעקב ח"ג בסי' יב הביא על כך דעת הדברי מלכיאל ח"ג סי' קעב ששמש לא נחשב בשל שכרו על השירות שעושה למען בית הכנסת, כשומר שכר על החפצים שבידו. ודימה זאת למורה שלמרות שנוטלת שכר על החינוך שמעניקה לתלמידות, לא תחשב שומרת שכר על חפציהן. וראה עד בפת"ש בסי' שג שהביא תשובת מהרש"ך שמשרת של בעל הבית, הגם שנוטל שכר על שירותיו, נחשב שומר חינם על חפצי בעל הבית שתחת ידו.

התלמיד קיבל על עצמו את תקנון המוסד בו לומד

בספר משפטיך ליעקב ח"ג בסי' יב נקט, כי יש ביד המורה והנהלת בית הספר לנקוט צעדי החרמה ונטילת ציוד מהתלמיד הסורר, אף אם התלמיד הינו הבעלים של החפצים שברשותו. וזאת על פי המבואר בגמ' בב"מ בדף קא: שבמקום שהטעה אדם את בעלי המקום והניח חפציו בתרמית, רשאים הבעלים לסלק את חפצים אלו, וכן פסק הרמב"ם בהלכות שכירות פ"ז ה"ז: 'מי שהכניס פירותיו לבית חבירו שלא מדעתו או שהטעוהו... יש לבעל הבית למכור לו מאותן הפירות כדי ליתן שכר הפועלים שמוציאין אותן ומשליכין אותם לשוק, ומדת חסידות הוא שיודיע לבית דין'. וכ"כ הרא"ש ב"מ פ"ח סי' כו והשו"ע בסי' שיט סעי' א (וראה קצוה"ח שם בביאור מחלוקת הראשונים אם צריך להודיע לבעלים ממידת חסידות על הוצאת החפץ לרה"ר, אך דוקא בכה"ג שמוציא לרה"ר ומיסב בכך נזק לחפץ שמוציאו, משא"כ בנידון דידן שלא מוציאו לרה"ר, ועושה זאת בדרך כלל בפני התלמיד, אין כל מניעה מכך, ובוודאי אם ידע התלמיד מראש שעשוי שינהגו עימו באופן זה). וכיון שהנהלת בית ספר לא מאפשרת התעסקות בחפצים וציוד שתסיח את ריכוז הלומד וכיתתו, ואין דעת המוסד יכולה להסכים עם תלמיד שמפיר את האופי החינוכי של המקום ומסיח דעתו מהנלמד בשיעור, ונמצא שהתלמיד הכניס את פריטים אלו שלא על פי המוסכם על המוסד, ועל כן בא כוח ההנהלה רשאי להחרים ולסלק את שהוכנס שלא כדין לתחומו ולכיתתו.

להבנה זו, יהיו המורה וההנהלה מחוייבות להשיב לתלמידה את שהוחרם, ולא תחשבנה כשומרות עליו, שכן הן רוצות רק לסלק את שהתלמידה הכניסה שלא ברשות למקום, ולא להשאירו בידן. וסבר שם שגם אם מבקשת המורה לעכב את החפץ לפרק זמן שיראו לנכון כהליך ענישה, מותר לה הדבר, שכיון שהכניס התלמיד את החפץ

---

[94] מסתבר לפטור את המורה אף אם ימחו ההורים, כפי שנימק הרשב"א בתשובות ח"ה סי' קסו שאין המורה חייב על נזקי ספר של תלמיד קטן, שכן גרסינן בב"ב בדף פח: שהנותן לקטן חפצים כמאבד הממון לדעת ופטור המוצא מלהשיבו כל עוד לא חוטף מיד הקטן. וכיון שנתנו ההורים לקטן את הספר הרי כאמרו למורה לקחת אותו על מנת להפטר, ואין להם תלונה על המורה.

לשטח המוסד, עליו לקבל את נהליו ובכללם השהיית החפץ שהמורה ראתה לנכון. אלא שכל זמן שהחפץ ביד המורה, הינו שומר חינם עליו, ואם ניזוק בפשיעה, תהא המורה חייבת להבנה זו על נזקיו, ואם לא היה בהחזקתה רשלנות ופשיעה, תהיה פטורה מפיצוי התלמיד והוריו.

ודבריו טעונים ביאור. שכן אם מבוסס ההיתר על ידיעתה של התלמידה מראש על תקנון המוסד, או בשל התראה קודמת - הרי נשענים בכך על סברת 'מחילה' של התלמידה. ואזי לא יהא נכון ליקח מתלמידה קטנה, שטרם הגיעה לבגרות, שכן אין מחילתו של קטן מועילה.

ואם מבוסס ההיתר על דין הגמ' בב"מ לעיל שניתן לסלק חפץ מי שהכניס לרשות הבעלים, אזי יש לחלק את החפצים שמבקשים להחרים לשני סוגים. ישנם חפצים שהוכרז עליהם מראש שאסורים בשימוש בכלל, או שנאסרו בהחזקתם בין כתלי המוסד החינוכי, והמכניס חפץ זה, הריהו מכניסו בניגוד לדעת בעלי הרשות, ומטעה אותם בכך, ובכגון זה מותר לצוות החינוכי לסלק את החפץ האסור, כדין הגמ' המצויינת לעיל.

ברם חפץ שמותר להחזיק באופן כללי, אלא מבקשת המורה או ההנהלה שלא ישחקו עימו בשיעור, אינו מוגדר כמי שהכניס לרשות בהטעיה, אלא שהעביר על דעת הבעלים. והכיצד הותר לסלק את שהכניס לרשות כדין, והשתמש בו שלא כדין. הפת"ש בסי' שיט סק"א הביא תשובת החוות יאיר בסי' קסה שנשאל על שנעשה בזמן מלחמות הצרפתים, שהיו בני כפרים מבריחים לכרכים את מטלטליהן, ומלאו את חדר של בעל בית אחד ברשותו 'עד אשר הוא עצמו לא היה לו מקום להניח בו דבר'. וכשביקש הבעלים לפנות את החבילות, לא מצא את הבעלים של חבילה אחת, והסיק שאחד מן בני הכפרים הכניסו בלי ידיעתו, וזרקה לחצירו. אחר כמה ימים הגיע בעל החבילה ומצא שתכולתה התקלקלה ונגנבה, ותבע את בעל החדר לדין תורה. הדיין הורה שנהג בעל החדר כדין, כיון שהכניס בעל החבילה שלא מדעתו של בעלי הבית ופטרו, ופישר בין הצדדים. אולם החוות יאיר התנגד לפסק זה 'והוכחתי אותו על פניו, ואמרתי לו, לולי שחששתי למחלוקת ולבזיונו הייתי מפרסם שהפשרה בטעות... ואמרתי לבאר איך טעה אותו דיין בדמיונו דבר לדבר דלא דמי ליה'. וחילק החוות יאיר בין המקרים, וכי הגמ' התירה לסלק את החפצים של מי שהטעה את הבעלים שהתיר לו על דעת מסויימת להכניס אותם, אך לא כלול בכלל היתר זה מי שהכניס בלא דעת כלל. הוי אומר, שלא כל שימוש בחפץ שלא כדעת בעל הבית מאפשר סילוקו מהמקום בלא התראה, ורק כשמכניס חפץ בהטעיה לרשות הבעלים, יהא רשאי הבעלים לסלקו בלא התראה. וכי מי שיניח את החפץ ברשות בעלים בחצירו, שלא במקום שהוגדר לו מראש, יהא מותר לבעלים לסלקו מרשותו בלא התראה, רק משום ששינה מדבריו (ובסברת הדבר צ"ל, שהמטעה יודע שלא התיר לו הבעלים את הכנסת החפץ אלא בשל מה שסוכם מראש, ואם משנה מכך, יודע שצפוי הבעלים לסלק החפץ, שכן מעיקרא לא הסכים אלא משום סיבה מסויימת. ברם כשמכניס ברשות, אלא משנה מדעת הבעלים לא הותר לסלק, מלבד סברת מחילה, שיודע בעלים שאם יתפוס אותו הבעלים בקלקלתו, יענישנו, וקטנים לאו בני מחילה נינהו). אך לקמן נראה סברת פטור למורה מכל נזקים הכרוכים בהליך של משמעת.

פטור מורה מדין בעליו עימו

פטור מורה מנזקי חפץ שבשמירתו, מדין בעליו עימו

פסק השו"ע בסי' שמו סעי' יג שישנם שלושה מצבים ביחסי ההוראה שיש להם השלכה להגדרת המורה אם נחשבת כשאולה לתלמיד או לא, וזהו אף מבחן להגדרת היחס ביניהם.

האופן ראשון - התלמידים מחוייבים לנושא שידרוש המורה: 'הרב השונה לתלמידיו, אם הם צריכים ללמוד עמו בכל מסכתא שירצה הוא, ואף אם התחילו מסכתא אחת יכול לשנותה לאחרת, אז הוו הם כשאולים לו, שהם עמו במלאכה, ואם שאל מהם הוי שאלה בבעלים'. וכן הוא לשון הרמב"ם בהלכות שאלה ופקדון פ"ב ה"ד: 'הרב שהוא מקריא ברצונו לתלמידים בכל עת שירצה ואיזו מסכתא שירצה, והם היו קבועים לבא תמיד, ונשמט להן ממסכתא למסכתא הרי הן שאולין אצלו ואין הוא שאול להם'.

והאופן השני - שהמורה לא יכול להכתיב את נושא הלימוד: 'ואם הוא צריך ללמוד עמהם בכל מקום שירצו, אז הוא נשאל להם, ואפי' שלא בשעת הלמוד, כיון שצריך ללמוד עמהם בכל עת שירצו'.

האופן השלישי – ששני הצדדים מחוייבים לתוכן הלימוד ואינם יכולים לשנותו, כפי שבאר הרא"ש ב"מ פ"ח סי' ז וכן פסק השו"ע: 'ואם הדבר תלוי בשניהם, שהמסכתא שהתחיל יגמרו, ואין הרב יכול לשנות המסכתא שלא מדעת התלמידים, ולא התלמידים בלא דעת הרב, אז אינם שאולים זה לזה כלל[95]'.

[95] בספר תהילה לדוד הלכות פסח סי' ב הקשה מדוע זה שגם הרב משועבד לתלמיד גרע, שיחשבו שניהם משועבדים זה לזה ככל שותפים שמשועבדים אחד לשני. ובמשפטי החושן עמ' תקסה הערה לא יישב עפ"י אבני החושן בסי' שמו סק"ז, שדחה את דברי נתיה"מ שאם היה

הנתיה"מ שם בסק"א באר כי חלוקה זו נאמרה רק כשמלמד הרב בחינם, ואז המחויבות ללימוד מגדירה אם המורה שאול לתלמידיו, אך אם מלמד בשכר - מוגדר לעולם כמשועבד להם. אולם השו"ע לא חילק כן, ובאבן האזל בהלכות שאלה פ"ג ה"ד ובאבני חושן ר"ש רייזנר סי' שמו סק"ז הבינו כי בעצם הלימוד עם התלמידים אין לראות את המורה כפועל של בעה"ב ואינו שאול לתלמידים בכך, שיתכן והרב והתלמידים לומדים לצורך עצמם - לשם מצוות תלמוד תורה ונהנים מהלימוד עם התלמידים ועם הרב, ורק השיעבוד ללימוד דבר מסויים מגדיר את ההשתעבדות. להבנה זו מסתבר שבמקצועות חול לא יהא דין זה כך. וכן יש לדון בהוראה לבנות מה יחשב לגבי דידן כמצוות תלמוד תורה. אך מסתבר שכל תכני קודש המוסיפים יראת שמים ושמירת הלכה, יכללו בכך, פרט ללימודי חול.

במציאות שלנו, אין צד שיכול להכריע את נושא הלימוד, ובין המורה ובין התלמידות לא יכולות לקבוע את החומר הנלמד, ועל כן לא תהיינה משועבדות זו לזו, ולא יחשב שמירה בבעלים. ויתירה מכך, הן כל מורה מקבל שכר, ולכאורה היה נכון להגדיר לפי הנתיה"מ שמשועבד לתלמידים, ואף לדעת האבני חושן יש לדון כן במורה למקצועות של חול, ולא יהא פטור של שאלה בבעלים.

ויש לדון בהנהגת מערכת החינוכית המצויה בימינו, שעובדי הוראה אינם נוטלים שכר מהתלמידים אלא מהעמותה או ממשרד החינוך, אם יש להחשיבם כמשועבדים לתלמידים ולהוריהם. (ואף אי נימא שיש למורה מחוייבות כלפי התלמידים, אכתי יש להסתפק האם כיון שההורים משלמים את שכר המורה נחשב שאול להורים ולא לתלמיד כלל[96], ואילו התלמיד משועבד למורה).

מורה העובד בחסות בית הספר - אם נחשב שמירה בבעלים

פטור בעליו עימו מתייחס לכל מי שנוטל חפץ בעת שבעליו משועבד לו והוא ניזק, הוא פטור מחיובו. ויש לדון לגבי פטור זה בפועלי קבלן, שמשרתים את הלקוח אך משכורתם מתקבלת מהקבלן שלהם, האם קביעת שמירה בבעלים מתייחסת רק כשמקבל שכר מהבעלים, או כל שמשרתו יחשב שמירה בבעלים. נפק"מ לקופאית, שרתי מלון, עובדי עירייה ורופא בהתאגדות רפואית וכן מורים אם יחשבו בזמן שמשרתים את הלקוח כמשועבדים לו.

והנה בגמ' בב"מ בדף צד. נאמר להדיא שמשתעבד לעניין שאלה בבעלים באמירה בלבד, הרי שאף בחינם נחשב כשאלה בבעלים. וא"כ הגם שמקבל שכרו מההנהלה, כל שעובד עבור אדם, נחשב כלפיו שאלה בבעלים. וא"כ המורה שעובדת עבור תלמידותיה נחשבת עובדת עבורם והם משועבדים לה לשיעור, ונחשב כשאולים זה לזה. ואין הכא שאלה בבעלים.

אלא שאפשר להגדיר שהנהלת המוסד הינה הבעלים והתלמידות משועבדות לה, כיון שיכולה ההנהלה לקבוע לתלמידות ללמוד מה שברצונה, ומחוייבות התלמידות להכנס וללמוד את שקבעה להן. וכיון שהמורה פועלת מכח ההנהלה, ולא על דעת עצמה, לכן תחשב כשמירה בבעלים (המורה אינו רק שליח המוסד, אלא בהיותו מקבל משכורת הינו פועל של ההנהלה ודינו כיד בעלים ממש כמבואר במחנה אפרים בהלכות שלוחים ושותפים בסי' יא שהבעלים של פועל גוי יכול לברך על מעקה שעושה הפועל כאילו עושה בעצמו, ופועל שנשאל הוי שאלה בבעלים. אך רעק"א בסי' שמו סעי' ו נשאר על כך בצ"ע בדין זה). וצ"ע בכל זאת, אם המוסד מחוייב לתוכנית מסויימת ולא יכול לשנות מסדרי הלימוד ובידו רק לסדר את שעות הלימוד, אם סגי בהכי. וכן אם המורה לא שמרה על החפץ בין כותלי בית הספר אלא בביתה, אם יחשב גם כשמירה בבעלים מכח המוסד וההנהלה (בספר משפטיך ליעקב ח"ג בסי' יב סבר שמורה נחשב כשאלה בבעלים חרף הדין שלא נאמר שלוחו של אדם כמותו בדין שאלה בבעלים, שכן הינה מייצגת את הבעלים ופועלת מכוחם ולא כשליחתן). וצ"ב.

שאלה בבעלים כשמשאיל הוא קטן

השו"ע פסק פעמיים בסי' צו סעי' א ובסי' שב סעי' ב עפ"י הרמב"ם שיש שומר לקטן, והמיעוט 'איש' ולא קטן עוסק בדין מודה במקצת ולא התמעט משמירה (ראה סמ"ע בסי' שב סק"ב שהכלל שאין נשבעין על טענת קטן, מתייחס למציאות שנצרכת טענת ברי, אך בטענה נגד שומר די בטענת שמא להשביעו, ועל כן מחוייב אף להשבע לקטן). והרמ"א חלק שם וסבר שקטן התמעט מפרשת שומרים. ולפי"ז יהא הדין, שלשו"ע ישנו פטור של שמירה בבעלים למורה, ואילו לרמ"א אין כאן דיני שומר כלל, ואין שמירה בבעלים. וצריכה המורה לשאת באחריות הנזק של הסלולרי שנטלה מתלמידה קטנה.

אלא שהמחנה אפרים בהלכות שומרים סי' י סבר שקטן התמעט מפרשת שומרים אך לא מפרשת שאילה, ששם לא הוזכר מיעוט 'איש'. ולפי"ז מהני לשאול מקטן כמו מגדול ואזי מהני שמירה בבעלים בקטן. והסמ"ע בסי' רפז סק"ח

מלמד בשכר הרי הוא שאול לתלמידים. שכן הרב לומד תורה להנאת עצמו למצוותו, ויש לו הנאה מהלימוד עם תלמידים שמתלמידי יותר מכולם, ואף לתלמידים ישנה הנאה ורצון ללמוד, ובעצם הלימוד אינם שאולים כלל, ולכן השיעבוד של כל צד לצד שכנגד נמדד רק ביכולת לקבוע מה ללמוד. וכשמקבל שכר – שאול להם.

[96] ראה ברמ"א בסי' שלג סעי' ח: מלמד שאמר לו בעה"ב לך מעמדי, לא מהני, שכן לא יוכל למחול על שיעבודו של הנער. הרי שאף שבעה"ב משלם שכר הנער, נחשב משועבד לנער, שכן עובד עבורו. ועוד חזון למועד.

הביא שכן הוא בתשובת המהר"ם. מנגד, סבר המנחת חינוך מצוה ס שאף לרמב"ם שמהני שמירה בקטן, התמעט הקטן מדיני שאילה. שכן אינו בר הקנאה, והשואל ממנו כשואל שלא מדעת, וחייב באונסין כגזלן. ומסתבר שיודה המנחת חינוך בקטן שהגיע לעונת פעוטות שתיקנו לו רבנן מקח וממכר, שלא יחשב גזלן. ועל כן, לכו"ע יהא למורה פטור של בעליו עימו, ותהא פטורה מנזק שהתרחש לסלולרי של התלמידה.

פטור בעליו עימו - בהפסקה

השו"ע בסי' שמו סעי יב הביא שתי דיעות אם חל פטור שאלה בבעלים בזמן מנוחת העובד: 'מלמד תינוקות, והנוטע לבני המדינה, והמקיז להם דם, והסופר שלהם... יום שהוא יושב בו לעשות במלאכתו, אם השאיל או השכיר לאחד מאלו שהוא עוסק במלאכתם הרי זה שמירה בבעלים (כן שיטת הרמב"ם שרק כשעסוק במלאכתו ושאל מאת אחד שעובד עבורו נחשב שאלה בבעלים)... ויש אומרים שבזמן הראוי למלאכה, אף על פי שאינם עסוקים בה, לפי שאינו רשאי להשמט מהמלאכה ההיא בכל עת שצריכים לו, הוי לגבייהו שאלה בבעלים (שיטת הרא"ש והראב"ד שבכל הזמן שמשועבד לעבודת הבעלים נחשב שאלה בבעלים, אף שבזמן ששאל לא עסק עם בעלים זה)'. האולם המשפט בסי' שמו סעי' א הבין שהשו"ע בסעיף שלנו סעי' יג, הכריע שפטור שאלה בבעלים חל גם כשלא מלמדם 'ואפי' שלא בשעת הלמוד', כשיטת הרא"ש והראב"ד. אולם מהנתיה"מ שם סק"ג מבואר שיש לחלק בין המושכר לאנשי העיר, שבשעה שעובד עבור אחד מהעיר לא עובד לזולתו, ועל כן דרש שרק כשעובד לבעלים יחשב כשאלה בבעלים. לעומת מלמד לתינוקות שמחוייב לכולם כל הזמן, וכל רגע משועבד לכולם ביחד, שמשועבד להם אף בזמן שלא מלמדם.
אולם באופן הראשון, שהרב משועבד לתלמידים, לא הוזכר במרן השו"ע שהתלמידים שאולים לרב אם רשאי לשנות מסכתא בניגוד לרצונם, אף בזמן שלא לומדים. הבין מכך הסמ"ע שם סק"כ ובדרישה שיש לחלק בין שיעבודו של הרב לתלמידים לבין שיעבוד התלמידים לרב. שהרב העוסק עם תלמידיו, ומחוייב להם בכל זמן שירצו ללמדם ולפעול עבורם - שיעבודו אף בזמן שלא מלמד בפועל, ודי במחוייבותו לכך. ואילו תלמידים משועבדים רק להקשיב, ואין בכך פעולה מלבד להאזין לדבריו, לכן אין לראותם משועבדים בזמן שלא מלמדם.
נמצא לפי"ז, שפטור בעליו עימו לא יחול אם נוקט המורה צעד משמעתי בהפסקה, כשלא מלמדם, אם אינו מורה תורן בחצר.
אך אם תלמיד קיבל חפץ של המורה בזמן ההפסקה, יהא לו פטור של בעליו עימו. ולנתיה"מ יהא נכון לחלק בין חפץ של מורה שמשועבד לכלל הכיתה לחפץ של מורה מסייעת מקצועית שכל הזמן לוקחת תלמיד או קבוצה מהכיתה, שלא משועבדת לכלל הכיתה. וכן אם קיבל תלמיד חפץ של מורה מקצועי שמלמד שעה מסויימת, שלא משועבד לכל היום, לא יהא לו פטור של שאלה בבעלים, אם קיבלו בזמן שאינו מלמד בפועל בכיתתו.

אבד החפץ, או כשישנה טענה כנגדה שלא נהגה כדין

אם החפץ אבד, וישנה טרוניה וטענה כלפי המורה שפשעה בשמירתה, או חשד כלשהו כלפיה, תצטרך המורה לכאורה להשבע ככל שומר שנשבע שנהג כדין, וניזק ואבד החפץ שלא בפשיעתה, ובכלל זאת שהחפץ אינו ברשותה. ואם ישנה טענה שהמורה פעלה שלא עפ"י סמכותה, ולא כהנחיות המוסד, דינה של המורה יהיה ככל אדם שיש כלפיו טענה, להוכיח את חפותה ע"י שבועה. ואם ישנו לפחות עד על טענת התלמידה, תהיה חייבת שבועה דאורייתא, ובהעדר עד שיעיד כנגדה צריכה המורה להשבע היסת.

ישנה חקירה באחרונים אם כשקיבל שמירה כשבעליו עימו ועל כן פטור מכל נזק, נחשב כשומר וחייב בחיובי שמירה, אלא שפטרה תורה מתשלומין, או שמא אינו נחשב כשומר כלל. נפק"מ לשאלה זו, היא אם מחוייב להשבע שבועת השומרים, שאינה ברשותו, אף שפטור משבועה שלא פשע. וכן אם יש לו דיני שליחות יד, שהינו דין בשומר בלבד.

בש"ך בסי' סו ס"ק קכו מבואר להדיא שאינו שומר כלל: 'והיינו טעמא דקרא, דכשבעליו עמו לא ה"ל שומר עליו כלל אלא ה"ל כאינש דעלמא'. וכ"כ רעק"א בסי' רצא סעי' כז.

אך בקצוה"ח בסי' רצא ס"ק יז הסתפק אם יש עליו חיוב שבועה שאינה ברשותו או לא. וכתב כי יש בכך מחלוקת בירושלמי. אולם הנתיה"מ שם ס"ק לד חלק הקצוה"ח והבין כי נחלקו בירושלמי אם פטור מפשיעה כשבבעלים, ופטור בבעלים הינו מחיובי תשלום, אך נותר להיות שומר וחייב בשבועה ובשליחות יד

נמצא שלדעת הש"ך ורעק"א המורה אינה שומרת כלל, בשל פטור בעליו עימו ופטורה משבועת שומרים, ושאינו ברשותה. ולקצוה"ח הוי ספק אם חייבת בשבועה זו. אולם לנתיה"מ המורה נחשבת שומרת, וחייבת בשבועה שאינו ברשותה, הגם שנעשה במסגרת של שמירה בבעלים.

נמצא שישנו ספק אם יש להשביע את המורה בשבועת השומרים, בהיותה נחשבת כשאלה בבעלים. ולא ניתן יהא להשביעה שהחפץ אבד או ניזק שלא בפשיעתה.

אולם אם תהיה טענה שלא פעלה כדין וכהנחיות המוסד, יש בטענה זו כדי לקרוא תיגר על עצם זכותה של המורה להחזיק חפץ של תלמידה בידה, וכי עפ"י טענתם המורה כלל לא פועלת מכוח ההנהלה, ובכך תחשב המורה שפעלה מעצמה, ואומנם מותר לה לקחת את החפץ (ולא להשתמש) אך הינה עליו כשומרת חינם, כיון שלא חל

כלפיה דין שמירה בבעלים, כיון שהתלמידים אינם שאולים לה למה שתחפוץ ללמד, ויהא בטענה זו כדי לחייבה שבועת השומרים, ואף סוגי שבועות נוספים כפי הטענות כלפיה.

יש מקום לחלק בין טענת תלמידות בוגרות לתלמידות קטנות. שכן השו"ע בסי' צד סעי' א פסק עפ"י הגמ' בשבועות בדף מב. שאין נשבעין על טענת קטן, וא"כ לא יוכלו התלמידות הקטנות לחייב את מורתן שבועות שונות מדאורייתא, מלבד שבועת השומרים שלדעת השו"ע בסי' צו סעי' א ובסי' שב סעי' ב יוכלו להשביעה ולרמ"א שם גם שבועה זו לא יוכלו לתבוע ממנה (ראה סמ"ע בסי' שא סק"י שאף שאין קטן יכול לתבוע את השומר, לא חשיב ממון שאין לו תובעים, שכן יתבענו לכשיגדיל). אומנם שבועת היסת נשבעין על טענת קטן (כן ר"י מגאש שבועות בדף מב., הרי"ף שבועות בדף כב: מדפי הרי"ף ור"ן שם והרא"ש שם פ"ו סי' כב והרמב"ם טוען ונטען פ"ה ה"י ונפסק בשו"ע בסי' צו סעי' ב), ותחוייב המורה להשבע כן.

אך תלמידה בוגרת תוכל לחייב את מורתה שבועה, באם הינה טוענת שהמורה לא פעלה כנדרש ומעלה בתפקידה. וכן הורי תלמידה קטנה יוכלו להשביע את המורה על כך. והיה מקום לאור זאת לחייב את המורה בשל חיוב שבועה שעליה לפצות בכסף עבור חפץ שאבד כשלא מאמינים לה, ולפדות בכך את עצמה מלהשבע. אלא כפי שנראה, אין להגדיר את המורה כשומרת כלל, ופטורה מכל חיוב כלפי התלמידות והוריהן.

המורה מצווה להעניש כשנדרש, ועל כן פטור מנזקיו

איתא במשנה במכות פ"ב מ"ב: 'זרק את האבן לחצרו והרג, אם יש רשות לניזק ליכנס לשם גולה, ואם לאו אינו גולה, שנאמר ואשר יבא את רעהו ביער, מה היער רשות לניזק למזיק ליכנס לשם... אבא שאול אומר מה חטבת עצים רשות, יצא האב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו ושליח בית דין'. הגמ' במכות בדף ח. דנה בדין זה והסיקה שיש רשות לרב לייסר את תלמידו ומצווה היא בידו: 'יסר בנך ויניחך ויתן מעדנים לנפשך'. ונפסק כן ברמב"ם בהלכות רוצח פ"ה ה"ו: 'וכן הרב המכה את תלמידו... והמיתו בשגגה, פטורין מן הגלות... הרגו בשעת עשיית המצוה'. ובשו"ע הרב בהלכות תלמוד תורה פ"א ה"ו כלל את חובת הכפייה ללימוד בכלל מצוות עשה של 'למדתם אותם את בניכם', והוסיף: 'יש יכולת ביד האב לכופו מוטל עליו מדברי קבלה לכופו לעסוק בתורה, וכן להדריכו בדרך מוסר ויראת שמים בכל דרכיו והנהגותיו בעוד ידו תקיפה על בנו, דהיינו עד שיהא בן כ"ד שנה' (ומסתבר שכלול בדין זה גם מורה המחנכת תלמידות למוסר ויראת שמים).

אולם ישנה הגבלה להיתר זה כפי שהובא בתוספתא בב"ק פ"ט הי"א: 'האב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו, וכולן שהכו ושהזיקו הרי אילו פטורין. חבלו יותר מן הראוי להן, הרי אילו חייבין'.

פסק השו"ע ביו"ד בסי' רמה סעי' י: 'לא יכה אותו המלמד מכת אויב, מוסר אכזרי, לא בשוטים ולא במקל, אלא ברצועה קטנה'. וכן בשו"ע הרב הלכות תלמוד תורה פ"א הי"ג נאמר: 'לא יכה אותו המלמד מכת אכזרי, לפיכך לא יכהו בשוטים ולא במקל אלא ברצועה קטנה. אם קורא, קורא. ואם אינו קורא, בהכאה זו יהיה יושב כך עם חביריו להיות להם לחברה, וסופו אפשר יתן לבו. ומלמד תינוקות החובט יותר מדאי, מעבירין אותו והוא עובר בלא תעשה כי מאחר שמכה שלא ברשות, הרי זה כמכה אחד משאר ישראל'. הפתחי תשובה שם סק"ד הביא משו"ת קרית חנה סי' כב שמלמד שהכה לתלמידו ושבר את רגלו: 'חייב בחמשה דברים, ומנדין אותו עד שיפייס להנחבל'. וכן הביא הפתחי תשובה בסי' תכד על סעי' ז' סק"ד תשובת השבות יעקב ח"ג סי' קמ אודות מלמד שכעס על תלמידו והכה אותו בשביל לימודו עד שחבל בו, אם חייב בד' דברים או פטור. והשיב: 'נראה פשוט דפטור מכולם... ואין לומר דהיינו דפטור מגלות מגזה"כ אבל חייב בד' דברים, זה אינו, דהא מבואר דאילו פטורים משום דמצוה קעביד, א"כ מה"ט יש לפטור מכולם'. והוסיף שם שאף במקום שחרג המלמד בענישתו, הינו פטור[97], אך למרות שיש לו להכותו להפרישו מן העבירה, וכל שכן בשביל ביטול תורה: 'יש להכותו בערקתא דמסאני ולא באכזריות, כדאיתא בשו"ע יו"ד סי' רמה, מ"מ דיעבד אין לקנסו בשביל כך'. והביא עוד שם מתשובת הראנ"ח ח"א סי' קיא שאף ששליח בי"ד שהכה מפני כעס וחימה חייב, מורה פטור: 'מ"מ בת"ח דאורייתא מרתחא ליה, בפרט שהוא צער גדול כשלומד עם התלמיד ואינו משים לב על לימודו, יש לפוטרו מכל. אבל מ"מ כדי שלא יהא רגיל לעשות כן, ולמיגדר מילתא פסקתי שישלם שכר הרופא'.

---

[97] הציץ אליעזר חי"א סי' מא סק"ו הביא את ביאור גליוני הש"ס להגר"י ענגיל בברכות בדף ס ליישב קושית התשב"ץ: מדוע רופא אומן שריפא ברשות בי"ד והרג ה"ז גולה, ואילו הרב הרודה את תלמידו והאב המכה את בנו ושליח ב"ד אינן גולין משום דבמצוה קעסיקו. והרי הרופא ג"כ במצוה קעסיק. ויישב כך: 'דשאני רדיית אב ורב והכאת ב"ד, דבשעה שנעשים הם רצויים בעצמותם, ולא דמי למעשה רפואת הרופא דגם אחר שחלה האדם הוא דבר בלתי רצוי בעצמותו שיעסוק ברפואת רופא, רק יש לו לדרוש את ד' ולשים בטחונו בו ולא להתרפאות מרופא. ועל כן לא חשיב מעשה הרפואה מצוה כ"כ לפטור הרופא מגלות'. כלומר, הכאת המלמד הינה מכשיר חיובי בלימודו של החניך, בעוד פעולת הרופא הינה בדיעבד, ומוטב שלא היה נצרך לכך.

ובשו"ת משנה הלכות ח"ו סי' רפד סבר להתיר להחרים חפצים אף באופן מוחלט: 'כיון שהאב מסרו לו לחנכו, הרי הוא נכנס במקומו לחנכו והוא בכלל להפרישו מאיסורים ולחנכו'. והרי האב מחוייב להפריש ולחנך את בנו כפי שפסק השו"ע באו"ח בסי' שמג שאין ב"ד מצווין להפריש קטן, אבל אביו מחוייב בכך: 'קטן אוכל נבלות אין ב"ד מצווין להפרישו, אבל אביו מצווה לגעור בו להפרישו', והמג"א שם סק"ג כתב שאף מוחין באף שלא נוהג כן באיסורי דאורייתא. והרמ"א הוסיף שם בשם י"א: 'דכל זה בקטן שלא הגיע לחנוך, אבל הגיע לחנוך ב"ד מצוין עליו להפרישו. וי"א שלא שייך חינוך לב"ד אלא לאב בלבד'. כל תלמיד המגיע לכיתת לימוד הינו כבר בר חינוך, וממונה המורה לחנכו, ובוודאי בידו להפרישו ולייסרו לילך בדרך הישר. וכפי שסיים שם המשנה הלכות בחובת המחנך: 'אדרבה, אם אינו לוקח ממנו הרי עובר על ארור עושה מלאכת ה' רמיה אי מניחו לבטל הזמן בהבלים ובמשחקים, ועל זה הוא מקבל שכר לימוד. ולתקוני שדרתיך'. ועל המלמד מוטל החיוב כשליח בי"ד ושליח אבי הבן לפלס דרך במסילות נפש התלמיד, ולהעניק לו חכמה מוסר ויראת שמים.

בכלל ההיתר שרשאי הרב להכות ולייסר תלמידו ולהענישו, כלולה הענשה ממונית, שעד שאתה כופהו בגופו תכפהו בממונו. אולם כשם שאין לרב להעניש מכה קשה ורבה ולא מידתית. ואף על מעשה חמור, לא הותרה כל ענישה למחנך, כן יש לנהוג בענישה הממונית, ואל לה למורה להזיק במכוון באופן בלתי מידתי, ובנזק ממוני יקר, ואין להחרים לצמיתות חפץ (היתר) שעמלה התלמידה להשיגו זמן רב בשל חולשה ומעשה קונדס. ותמצא המורה דרך להעביר את המסר, בנזק ממוזער ומידתי.

על כן אין לחייב את המורה על נזקים שכרוכים בפעולתה בהליך חינוכי שנוקטת, אא"כ ישנו מנהג שהמורה נוטל אחריות אישית או שהמוסד נטל על עצמו כן, ויתחייב עפ"י כך.

מורה שהשתמש בחפץ שהחרים והוזק

מורה הנוטל חפץ של תלמיד ומשתמש בו, בין ברשות בין שלא ברשות, נעשה עליו כשואל. ולא יחול עליו דיני שאלה בבעלים, כיון שחורג מסמכותו, ולא מכוח ההנהלה, ואין לראותו כשליחם ופועל מטעמם, ועל כן נבחן באופן עצמאי מול התלמיד, וכיון שלא יכול לשנות את נשוא הלימודים בכיתה כרצונו, לא יחול דין שאלה בבעלים ויהא חייב על נזקיו.

אם החזירו לקטן, נפטר מחיובו, ואינו צריך להחזירו לאביו של התלמיד. ובשו"ת משנה הלכות ח"ו סי' רפד הקשה שבמסכת ב"ב בדף פח: נאמר בדין השולח את בנו אצל חנוני, שהחנוני נעשה על הצלוחית כשואל, וחייב עליו עד שמחזירו לאביו יפה, ומדוע לא מצריכים את המורה לנהוג כן, ואינו נדרש להשיב את החפץ להורי הילד. ובאר שבדין החנווני, לא מדובר שהקנה האב לקטן את הצלוחית, והרי הוא צלוחיתו של אב, אבל חפץ שהאב הקנה לבנו הקטן שיעשה עימו כרצונו וכחפצו, לכן הקטן הוא הבעלים, ודי שישיב לו אותו ואין צריך השבה לאב.

היתר ענישת תלמיד

אחת מאושיות החינוך, ובוודאי של מוסד תורני, הינה עיצוב אישיותם ודמותם של התלמידים החוסים בצילו. החינוך נרכש גם ע"י אמצעי הענשה, כפי שכתב רש"י בכתובות בדף נ. בד"ה 'יורד עמו לחייו' בביאור עונש תלמיד הממאן ללמוד: 'לרדותו ברצועה ובחוסר לחם'. כן מבואר בשיטה מקובצת מסכת כתובות בדף נ.: 'ותלמידי ה"ר יונה ז"ל כתבו וז"ל יורד עמו לחייו כלומר מכה אותם על הלחי ומכריחם לתלמוד תורה'. על כן ניתנו ביד המוסד החינוכי כלי הענשה בכדי לייסר את התלמיד ולהשיבו לדרך הישר, כפי שהורנו שלמה המלך במשלי יג, כד: 'חושך שבטו שונא בנו ואהבו שחרו מוסר'.

איתא בגמ' במסכת חולין בדף קלג.: 'אמר רב יהודה אמר רב: כל השונה לתלמיד שאינו הגון נופל בגיהנם, שנאמר כל חושך טמון לצפוניו תאכלהו אש לא נופח ירע שריד באהלו, ואין שריד אלא ת"ח, שנאמר ובשרידים אשר ה' קורא. אמר רבי זירא אמר רב: כל השונה לתלמיד שאינו הגון כזורק אבן למרקוליס, שנאמר כצרור אבן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד, וכתיב לא נאוה לכסיל תענוג'. וכ"כ הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה פ"ד ה"א: 'אין מלמדין תורה אלא לתלמיד הגון נאה במעשיו, או לתם, אבל אם היה הולך בדרך לא טובה מחזירין אותו למוטב ומנהיגין אותו בדרך ישרה ובודקין אותו ואחר כך מכניסין אותו לבית המדרש ומלמדין אותו, אמרו חכמים כל השונה לתלמיד שאינו הגון כאילו זרק אבן למרקוליס שנאמר כצרור אבן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד, אין כבוד אלא תורה שנאמר כבוד חכמים ינחלו'.

וכן פסק השו"ע בהלכות תלמוד תורה סי' רמו סעי' ז: 'אין מלמדין תורה לתלמיד שאינו הגון, אלא מחזירין אותו למוטב ומנהיגין אותו בדרך ישרה ובודקין אותו, ואח"כ מכניסין אותו לבית המדרש ומלמדין אותו'[98].

ואף שבסתמא מלמדים את התלמידים כולם ולא בודקים אחריהם, כפי שמצאנו בכסף משנה שם והלבוש על השו"ע שם סק"ז שלמדו זאת מכך שבגמ' בברכות בדף כח. נאמר שאותו יום סילקו לשומר בית המדרש ונכנסו רבים ללמוד תורה, למרות שבחלום הראו לרבן גמליאל כי לא היו ראויים, שלא היה תוכם כברם. אך היכן שהגדיש התלמיד את הסאה והתגלה חוסר הכנתו המוסרית לקבל תורה, מוטב לדחותו עד אשר יחזור לדרך הישר והמידות. ובכך יש ליישב את הנאמר במסכת אבות דרבי נתן פרק ג: 'והעמידו תלמידים הרבה. שבית שמאי אומרים אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם ועניו ובן אבות ועשיר. ובית הלל אומרים לכל אדם ישנה, שהרבה פושעים היו בהם בישראל ונתקרבו לתלמוד תורה ויצאו מהם צדיקים חסידים וכשרים', הרי שיש ללמד תורה להמונים למרות היותם פושעים, משום שיצאו מהם צדיקים וכשרים, ומדוע אמרה הגמ' שיש להמנע מללמוד עם תלמיד שאינו הגון. ולדברים דלעיל יש לבאר, שמוטל עלינו לקרב את התלמיד הממוצע ולקבל את חולשותיו בסבלנות, אך לא במקום שהנסיבות מורות על חוסר יכולת לקבל ולהכיל את אשר לומד ומתחנך. ואפשר שזו הרבותא שלמדו מכך שהסכים הקב"ה עם משה ששיבר הלוחות, שאין מוסרים תורה לתלמיד שהתגלה שאינו הגון.

בפני הצוות החינוכי בוודאי עומדים כיסוד חינוכי דברי האגרות משה יורה דעה ח"ג סי' עא: 'עוד עיקר יש לידע שבל יתייאשו כשרואין שאיזה תלמיד אינו לומד כראוי ואף כשאינו מתנהג כראוי, כי אם אינו מקלקל את האחרים צריכים להחזיקו ולהתגלגל עמו, דאולי יתחיל לשמוע ולהטיב דרכו, ובכל אופן השהיה איזה שנים בישיבה בקרב מורים יראי ה' ובקרב חברים המקשיבים להמורים ודאי ישפיע גם עליו לכל הפחות במקצת גם על כל ימי חייו... אבל אם התלמיד מקלקל את אחרים ודאי צריך לסלקו. אבל צריך לדון זה בכובד ראש ובעיון רב, כי הוא כדיני נפשות'.

הכלמת תלמיד

נפסק בשו"ע בסי' פז סעי' כה: 'כל הטוען לחבירו טענה... אתה קללת אותי, אתה הוצאת עלי שם רע, לא היו דברים מעולם, אין מחרימין על זה'. ולדעה זו ודאי שאין להטיל חרם על המכלים רעהו למרות האיסור בכך, ובכללם מורה שמכלים תלמיד.

ברם הרא"ש בב"ק פ"ח סי' טו הביא בשם רב שרירא גאון: 'דאף על בשת דברים מנדים אותו עד שיפייסנו כראוי לפי כבודו, ומסתברא דיותר בשת בדברים מבשת של חבלה, דאין דבר גדול כלשון הרע ודבה שאדם מוציא על חבירו'. וכן פסק הרמ"א שם: 'וי"א דמחרימין על זה, דהרי אם יתברר שהוא אמת קונסין אותו'. ובסי' תכ סעי' לח פסק הרמ"א על פי תרוה"ד בסי' ריב: 'המוציא שם רע על חבירו, הוי בכלל המבייש בדברים', מתוך הבנה כי גדולה בושת הדברים מבושת המכה הפיזית, כמש"כ הרא"ש ובאר הגולה שם. הרי שלדעת הרמ"א יש להחרים ולנדות את המכלים חברו, ולקנוס את המבייש אדם מישראל. אך כיון שאין בידינו להטיל קנס, אין כל מעלה בחרם, ותועלתו מחוסרת יסוד.

היש"ש בב"ק פ"ח סי' מב כתב שהיכא שקראו בשם רע לשוא כתגובה לדברים שנאמרו עליו - יש לפוטרו. הרי שיש לפטור מורה מכל אשמה אם חרף תלמיד בשל עילה מוצדקת, אף אם לא דייק הרב בסגנון האשמתו.

יתירה מזו, אף מותר ומחוייב הרב להכלים את התלמיד (בלא הוצאת שם רע) לשם חינוכו, כמש"כ הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה פ"ד ה"ה: 'אם ניכר לרב שהם מתרשלין בדברי תורה ומתרפין עליהן ולפיכך לא הבינו - חייב לרגוז עליהן ולהכלימן בדברים כדי לחדדם, וכענין זה אמרו חכמים זרוק מרה בתלמידים'. ואם כי מקורו הוא בצוואתו של רבי במסכת כתובות בדף קג: שהיה נשיא בישראל, מ"מ לא נמנעו הרמב"ם והשו"ע ביו"ד בסי' רמו לפסוק הנהגה זו לכל מלמד. החוות יאיר בתשובה בסי' קנב כתב: 'היינו שמותר לרב להוכיח לתלמידו בדברים קשים כדי לזרזם שיעיינו וישגיחו וישמרו מן הטעות והשגיאה'. וכן מצאנו בגמ' בפסחים בדף פב. שראש המעמד היה מעמיד את הטמאין על שער המזרח ובאר רב יוסף בטעם הדבר: 'כדי לביישן', ובאר רש"י בד"ה 'כדי לביישן': 'שלא נזהרו מלטמא, והרי העבודה של מחר היתה מוטלת עליהן, והיה להן ליזהר'.

יש לציין שכלי חינוכי זה שנמסר ביד המחנך אינו נועד לניגוח התלמיד, ויש להזהר שלא יחרוג ויפגע בשמו הטוב של התלמיד. ומוטל על כל מורה לשקול היטיב את תוכן דבריו והאמירות שלו כלפי התלמיד, לבל יגרם לו נזק נפשי ותדמיתי, שכן כל ההיתר להכלימו נועד אך ורק שיהיה מנוף להתקדמותו של התלמיד, ורק אמירות שצפוי שביכולתו להכיל הותרו להיאמר כתהליך בנייתו ועיצוב אישיותו. וחלילה למורה לשבור את רוחו של התלמיד ולהזיק לו, או לפגוע בשמו ובכבודו. וראה ברמב"ם בהלכות תלמוד תורה פ"ה הי"ב שכתב: 'הרב צריך לכבד את תלמידיו ולקרבן, כך אמרו חכמים יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך, וצריך אדם להזהר בתלמידיו ולאוהבם שהם הבנים המהנים לעולם

[98] וראה בסנהדרין קז. בהשמטות הש"ס, בסנהדרין לא. ובב"ב כג. שראו חכמים לנכון להוציא את הסורח מביהמ"ד.

הזה ולעולם הבא', ורק מי שאוהב ומחבב את התלמידים כמו בנים יכול להכלימם במידה שהותר. יש לנקוט באמצעים כנגד מורה החורג ממשנה זו, שכן הינו מוצב במקום רגיש לנפשות התלמידים הרכים, ועשוי הוא לחרוץ את גורלם. על כן, יבדקו המורה וההנהלה שהם אינם הופכים את נהלי המשמעת והעונשים הכרוכים עימם לאבן יסוד לחינוך התלמידים, תחת החינוך והקרנת האהבה ותחושת דאגה כנה לנפש התלמידים, החוסים בצל קורת המוסד החינוכי.